

6.2 Pirmoji sovietinė okupacija

Aneksija (lot. *annexio* – prijungimas) – neteisėtas svetimos valstybės teritorijos prijungimas prie savosios, pažeidžiant tarptautinę teisę. Lietuvos įjungimas į SSRS 1940 m.

Okupacija (lot. *occupatio* – užėmimas) – laikinas kitos valstybės teritorijos (ar jos dalies) užėmimas ir faktinis valdymas.

Ultimatumas – tarptautinėje teisėje dokumentu arba žodžiu vienos valstybės kitai pareikštas reikalavimas, kuriame grasinama imtis tam tikrų poveikio priemonių, jei reikalavimas nebus įvykdytas nustatytu laiku.

1. Perskaitykite tekstą ir atsakykite į klausimus.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui agresyvi kaimynė – Sovietų Sąjunga – laukė palankios tarptautinės padėties, kada galėtų imtis savo veiksmų ir užgrobtų tai, kas buvo nutarta slaptuosiuose Molotovo–Ribentropo pakto protokoluose.

Praėjus porai savaitių po to, kai Hitleris užpuolė Lenkiją, 1939 m. rugsėjo 17 d. į Lenkiją įsiveržė SSRS kariuomenė. Rugsėjo 28 d. SSRS ir Vokietija pasirašė sienų ir draugystės sutartį. Slaptuosiuose jos prieduose buvo koreguojami ankstesni šių valstybių teritoriniai susitarimai, pasirašyti rugpjūčio 23 d. Beveik visa Lietuva, anksčiau priskirta Vokietijos įtakos zonai, mainais į didesnę Lenkijos žemių dalį buvo perleista Sovietų Sąjungai. Susitarimas nulėmė tolesnį Lietuvos likimą, atvėrė kelią pirmajai sovietinei okupacijai.

Lietuvos kariuomenė įžengia į Vilnių, 1939 m. spalio 28 d.

6.2 Pirmoji sovietinė okupacija

Karo veiksmai baigėsi 1939 m. spalio 6 d., kai Vokietija ir Sovietų Sąjunga galutinai užėmė, pasidalijo ir aneksavo visą Lenkiją. Reikėjo spręsti sienų klausimus dėl tam tikrų teritorijų, pavyzdžiui, Vilniaus krašto. Tarpukariu Vilniaus kraštas priklausė Lenkijai. Laikydamosi laipsniško skverbimosi į Baltijos šalis taktikos, SSRS iš pradžių privertė jas pasirašyti valstybių suverenitetą ribojančias savitarpio pagalbos sutartis. 1939 m. spalio 10 d. buvo pasirašyta „Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis“, pagal kurią SSRS grąžino Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą. Mainais Lietuvoje turėjo būti įkurdinama 20 tūkst. Raudonosios armijos karių. Karinės bazės įkurtos Alytuje, Prienuose, Naujojoje Vilnioje, Gaižiūnuose. Liaudyje paplito Pupų Dėdės posakis: „Vilnius mūsų, o mes rusų.“ Pasirašiusi 1939 m. spalio 10 d. sutartį Lietuva prarado neutralios valstybės statusą ir galimybę vykdyti savarankišką užsienio politiką. Taip buvo sudarytos prielaidos Lietuvos okupacijai.

Klausimai ir užduotys.

1. Įvardykite kaip keitėsi tarptautinė padėtis ir Lietuvos situacija 1939 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais.
2. Paaiškinkite visuomenėje paplitusį posakį „Vilnius mūsų, o mes rusų“.
3. Kokių veiksmų imtumėtės, jeigu jūs būtumėte Lietuvos vyriausybės narys? Ar priimtumėte vokiečių siūlymą kartu pulti Lenkiją ir atsiimti Vilnių?
4. Lietuva liko neutrali. Išvardykite kuo daugiau argumentų, paremiančių arba kritikuojančių šį sprendimą.

2. Pagal pateiktus klausimus išnagrinėkite karikatūrą „Abejotini draugai“.

1. Kokios istorinės asmenybės vaizduojamos karikatūroje?
2. Kokioms valstybėms jie atstovavo?
3. Koks istorinis įvykis čia vaizduojamas?
4. Padiskutuokite, kodėl vyrai spaudžia vienas kitam ranką, tačiau iš už nugaros bet kada gali išsitraukti ginklą.

DOUBTFUL FRIENDS

1939 m. žurnalo „Punch“ karikatūra „Abejotini draugai“.

6.2 Pirmoji sovietinė okupacija

3. Remdamiesi skaitytu tekstu ir papildomais informacijos šaltiniais sujunkite datas su istoriniais įvykiais.

1939 m. rugpjūčio 23 d.	Vokietijos kariuomenė užpuolė Lenkiją.
1939 m. rugsėjo 1 d.	Lietuvos ir TSRS savitarpio pagalbos sutartis.
1939 m. rugsėjo 3 d.	Maskvoje pasirašytas nacistinės Vokietijos ir SSRS paktas – nepuolimo sutartis bei slaptieji protokolai.
1939 m. rugsėjo 17 d.	Antrasis Molotovo–Ribentropo pakto papildymas ir slaptasis protokolas, pagal kurį į SSRS įtakos sferą pateko Lietuva.
1939 m. rugsėjo 28 d.	Sovietų Sąjungos ultimatumas Lietuvai.
1939 m. spalio 10 d.	Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių.
1939 m. spalio 28 d.	Didžioji Britanija ir Prancūzija paskelbė karą Vokietijai.
1940 m. birželio 14 d.	SSRS kariuomenė įsiveržė į Lenkiją.

6.2 Pirmoji sovietinė okupacija

Agresyvi SSRS laukė palankios tarptautinės padėties, taip pat turėjo užbaigti Žiemos karą su Suomija. Okupacijai palanki tarptautinė situacija susiklostė 1940 m. pavasarį: kai birželio 14 d. nacistinės Vokietijos kariuomenė įžengė į Paryžių, visas pasaulis sutelkė dėmesį į šį įvykį. Tuo pasinaudodama Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 14 d. įteikė ultimatumą Lietuvai. Ultimatumė išdėstyta:

1940 06 14 SSRS ultimatumas Lietuvai

Pasikeitus paskutiniu metu nuomonėmis Maskvoje, Tarybų Sąjungos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui Molotovui, iš vienos pusės, ir Lietuvos ministrui pirmininkui Merkiui ir užsienio reikalų ministrui Urbšiuui, iš antros pusės, Tarybų Sąjungos Vyriausybė laiko nustatytais sekančiais faktais:

1. Paskutiniaisiais mėnesiais įvyko iš Lietuvos organų pusės keletas pagrobimų karių, priklausančių Tarybų Sąjungos kariuomenės daliniams, įkurdintiems Lietuvos teritorijoje pagal Tarybų Sąjungos-Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartį, ir kankinimas tų asmenų su tikslu išgauti Tarybinės valstybės karines paslaptis. Be to, buvo nustatyta, kad karys Butajevas buvo ne tik pagrobtas, bet ir Lietuvos policijos užmuštas po to, kai Tarybų Sąjungos vyriausybė paprašė jį grąžinti. <...>

2. Netrukus po savitarpio pagalbos sutarties tarp Lietuvos ir Tarybų Sąjungos sudarymo Lietuvos Vyriausybė sudarė karinę santarvę su Latvija ir Estija, tuo būdu paversdama trijų valstybių karine santarve tai, kas anksčiau buvo vadinama Baltijos santarve, kurioje anksčiau vien tik Latvija ir Estija buvo sujungtos karine santarve. Tarybų Sąjungos vyriausybė laiko, jog yra nustatyta, kad ta santarvė yra nukreipta prieš Tarybų Sąjungą. <...> Lietuvos vyriausybė šiurkščiu būdu sulaužė Tarybų Sąjungos-Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį, kuria abiem šalims draudžiama „sudaryti bet kokią santarvės sutartį ar dalyvauti koalicijose, nukreiptose prieš vieną iš susitarusiųjų šalių“ (sutarties 6 str.). Visi tie Tarybų Sąjungos Lietuvos sutarties laužymai ir Lietuvos Vyriausybės nedraugiški veiksmai Tarybų Sąjungos atžvilgiu įvyko, nepaisant išimtinai palankios ir aiškiai prolietuviškos Tarybų Sąjungos politikos atžvilgiu Lietuvos, kuriai Tarybų Sąjunga, kaip yra žinoma, savo pačios iniciatyva perleido Vilniaus miestą ir sritį. Tarybų Sąjungos Vyriausybė mano, kad panaši padėtis ilgiau negali trukti. Tarybų Sąjungos Vyriausybė laiko būtinai reikalingu ir skubiu: 1) kad vidaus reikalų ministras Skučas ir Saugumo departamento viršininkas Povilaitis būtų atiduoti teismui kaip tiesiog kalti už provokacijos veiksmus prieš Tarybų Sąjungos įgulas Lietuvoje; 2) kad tučtuojau būtų Lietuvoje sudaryta vyriausybė, sugebanti ir norinti patikrinti Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties padarų vykdymą ir ryžtingai nuslopinti sutarties priešus; 3) kad tučtuojau būtų patikrintas laisvas įėjimas į Lietuvos teritoriją Tarybų Sąjungos kariuomenės dalinių, kurie bus įkurdinti svarbiausiuose Lietuvos centruose ir bus pakankamai gausūs, kad galėtų patikrinti galimumą įgyvendinti Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį ir užkirsti kelią provokacijos veiksams, nukreiptiems prieš Tarybų Sąjungos įgulas Lietuvoje. <...> Tarybų Sąjungos Vyriausybė Lietuvos Vyriausybės atsakymo laukia iki birželio mėn. 15 d. 10 valandos ryto. Lietuvos Vyriausybės atsakymo negavimas iki to laiko bus laikomas atsisakymu patenkinti Tarybų Sąjungos reikalavimus, kurie aukščiau paminėti.

6.2 Pirmoji sovietinė okupacija

Didelė visuomenės dalis tuo metu buvo nusivylusi valdžia ir Antano Merkio vyriausybės politika. Demokratiškos valdymo tradicijų nebuvimas suformavo opoziciją, kuri turėjo iliuziją, kad pasinaudojus TSRS ultimatumu pavyks pakeisti tautininkų režimą, demokratizuoti kraštą ir išsaugoti ribotą valstybingumą. Lietuvos vyriausybės posėdyje, kuris vyko naktį iš birželio 14-osios į 15-ąją, prezidentas Antanas Smetona iš pradžių siūlė atmesti TSRS ultimatumą ir pasipriešinti agresijai, tačiau ginkluoto pasipriešinimo galimybė neatrodė priimtina daugumai vyriausybės narių ir į posėdį iškvieštiems kariuomenės vadams.

Pagal Algį Bitautą, Artūrą Svarauską, Mindaugą Tamošaitį
„Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. vyriausybės ministrų biografinis žodynas“

4. Remdamiesi šaltiniu ir tekstu atsakykite į klausimus:

1. Kaip Prezidentas ir vyriausybė įvertino ultimatumą ir kokių veiksmų ėmėsi?
2. Išvardykite, ką konkrečiai sovietai siūlė pakeisti Lietuvoje ir kas jiems nepatiko.
3. Pasvarstykite, kaip jūs būtumėte pasielgę per paskutinį vyriausybės posėdį. Pasiskirstykite vaidmenimis (prezidentas, ministrai) ir surenkite klasėje paskutinio posėdžio simuliaciją.

A. Merkys (antras iš kairės) su prezidentu A. Smetona (ketvirtas iš kairės) ir kitais vyriausybės nariais prezidentūroje 1939 11 22 (LCVA-14182)

6.2 Pirmoji sovietinė okupacija

Priėmus sovietų ultimatumą A. Smetona pasitraukia į Vokietiją. Sprendimą aiškino pablogėjusia sveikata. Eiti prezidento pareigas paveda A. Merkiui. Birželio 15 d. 15 val. Raudonoji armija peržengė Lietuvos sieną – prasidėjo Lietuvos okupacija. Nei Lietuvos vyriausybė, nei karininkija nemėgino ginti valstybės. Kariuomenės vadai pasitiko Raudonąją armiją, tarėsi su jos vadovybe dėl dalinių dislokavimo Lietuvos teritorijoje ir įsakė kariams draugiškai sutikti raudonarmiečius. Užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys rekomendavo vyriausybei sudaryti įspūdį, kad TSRS reikalavimai nėra ultimatumas, o tik saugumo pageidavimai. Vyriausybės pareiškimai, esą TSRS kariuomenė įvesta į Lietuvą jos saugumo sumetimais, klaidino tautą ir pasaulio visuomenę, padėjo sudaryti okupacijos teisėtumo regimybę. Dviem dienomis vėliau, birželio 17-ąją, TSRS okupavo Latviją ir Estiją. Birželio 15-osios pavakare į Kauną iš Maskvos atskridęs Vladimiras Dekanozovas, ėmėsis koordinuoti veiksmus įgyvendinant TSRS okupacinę politiką Lietuvoje, kartu su TSRS pasiuntiniu Lietuvoje Nikolajumi Pozdniakovu iš pasiuntinybės darbuotojų, Raudonosios armijos dalinių vadų, LKP CK Sekretoriato narių suformavo grupę, tapusią okupacinės valdžios struktūra. Norėdama sudaryti įspūdį, kad politinius pokyčius krašte vykdo Lietuvos politinės jėgos, TSRS inscenizavo teisėtos Lietuvos vyriausybės pakeitimą. Siekiant suklaidinti visuomenę, į šią vyriausybę sąmoningai nebuvo įtraukti vietos komunistai. Birželio 17-ąją A. Merkys pasirašė aktą dėl naujos, žurnalisto Justo Paleckio vadovaujamos, vyriausybės sudarymo. Patvirtinus vyriausybę, J. Paleckis pradėjo eiti Prezidento pareigas, o vyriausybei ėmė vadovauti rašytojas Vincas Krėvė-Mickevičius. Vyriausybę, vėliau pavadintą Liaudies vyriausybės vardu, pripažino kai kurios Lietuvos politinės jėgos ir užsienio valstybės, kurios neįžvelgė šios vyriausybės vaidmens TSRS okupacinėje politikoje. Pripažinus vyriausybę, V. Dekanozovo grupė ryžtingai pakeitė jos sudėtį komunistų naudai, paskirdama naujus ministrus. Birželio 18-ąją V. Dekanozovas nurodė vietos komunistams perimti Vidaus reikalų ministeriją ir Valstybės saugumo komitetą – įstaigas, kurias numatyta nedelsiant pertvarkyti į okupacinio režimo represines struktūras, užtikrinančias sklandų aneksijos procesą. Kitą dieną vidaus reikalų ministru buvo paskirtas komunistas Mečislovas Gedvilas, o Valstybės saugumo departamento direktoriumi – LKP CK sekretorius Antanas Sniečkus. Liepos pradžioje komunistai jau sudarė vyriausybės daugumą. Liaudies vyriausybė, okupacinės valdžios sudaryta okupacinio režimo institucija, tapo įrankiu TSRS planams įgyvendinti. Klusniai vykdydama V. Dekanozovo nurodymus ir žingsnis po žingsnio keisdama Lietuvos politinę sistemą, ji griovė valstybės santvarką, rengė prielaidas Lietuvai aneksuoti. Nepriklausomos Lietuvos valstybinę santvarką užbaigė 1940 m. liepos 14–15 d. išrinkta marionetinė aukščiausiosios valstybinės valdžios institucija – Liaudies Seimas. Seimas išrinko 20 įgaliotinių, kuriems patikėta misija – perduoti SSRS Aukščiausiajai Tarybai Deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungos sudėtį. 1940 m. liepos 30 d. ši delegacija traukiniu išvažiavo į Maskvą ir rugpjūčio 3 d. SSRS Aukščiausios Tarybos posėdyje įteikė prašymą dėl Lietuvos įstojimo į SSRS. Lietuvos „prašymas“ buvo patenkintas. Taip buvo įteisinta Lietuvos inkorporacija į SSRS sudėtį.

Pagal www.archyvai.lt

5. Perskaite tekstą, atsakykite į klausimus.

1. Kokias priemones panaudojo sovietai, kurdami Lietuvos okupacijos teisėtumo regimybę?
2. Kaip sovietizacijos metu pasikeitė Lietuvos gyvenimas?
3. Pasvarstykite, kodėl Lietuvoje atsirado žymių visuomenės veikėjų, panorusių prisidėti prie krašto okupacijos.